

Kérdéses világaink

*Alberti Gábor, Dóla Mónika, Kárpáti Eszter,
Kleiber Judit, Szeteli Anna, Viszket Anita*

PTE Nyelvtudományi Tanszék

ŰreALIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoport

Összefoglaló

Kiindulópontunk Maleczki (2006; 2007) formális szemantikai elmélete az azonosító és az információfókuszról (É. Kiss 1998), valamint az ennek kapcsán vizsgált kérdés-válasz-alternatívákról. Megoldásának faktorhalmazokon alapuló lényegét kiterjeszhetőnek tartjuk egy olyan kognitív pragmaszemantikai elemzésre, amelyben a kommunikáló felek tudásának/vélekedésének, vágyainak/érdekeinek és szándékainak az információállapotokon belüli „világocskái” is figyelembe vétetnek. A tanulmány kiemelt tézise, hogy a kiegészítendő kérdések intenzionális profilja megegyezik az eldöntendőkével; a különbségek egyfajta kurzorbeállításnak tulajdoníthatóak.

Kulcsszavak: azonosító fókusz, információfókusz, lehetséges világok

1. Bevezetés

A (montagoviánus) formális szemantika egyik célja (Dowty–Wall–Peters 1981): úgy építeni fel mondatnyi propozicionális tartalmakat, hogy az eredményül kapott formulát igazságértékelésnek lehessen alávetni tetszőleges lehetséges világokban. A ŰreALIS-megközelítés fő állítása az, hogy a pragmatika alapfeladatát meghatározhatjuk ehhez illeszkedő módon mint lehetséges világok kijelölését a beszélő választotta nyelvi forma alapján. Így akár olyan meglepő eredményre is juthatunk a kijelölt világokban való (kiterjesztett) igazságértékelés révén, hogy formális apparátus „hull az ölünkbe” a formalizálást (legalábbis a logikai jellegűt) nem alkalmazó kognitív megközelítésekhez (l. pl. Andor 2011: 1; Langacker 2017; Nuyts 2017). Eljuthatunk a lehetséges világoktól az Andor (2011) Searle-riportjában megfogalmazódó 'cognitively viable' – funkcionális-kognitív szempontokból is életképes, magyarázóan adekvát leírást nyújtó – pragmaszemantikai elméletig. A kiegészítendő kérdés leírásával viszont még adósak vagyunk ebben a megközelítésben (Alberti et al. 2019). Ezt kívánjuk pótolni ebben a tanulmányban, Maleczki (2006; 2007) szintén lehetséges világokra épített formális szemantikai kérdésmegközelítést továbbfejlesztve, kiterjesztve az említett kognitív pragmatikai adekvátság szintjére. Ez összhangban áll Maleczki (2016: 36) imígyen felvázolt koncepciójával: „A nyelvek logikájának felderítésekor arra is választ kaphatunk, hogy milyen speciális kognitív eszközöket használnak, ... s ezen eszközök »előállításához« milyen alapvetőbb dolgokra van szükség, azaz hogyan viszonyul a nyelv struktúrája a kognitív rendszer egészéhez.”

A ŰreALIS megközelítésében új értelmet nyer Maleczki (2007: 139) formális szemantikai alapokat ismertető tanulmányának konklúziója: „Tehát a modell-elméleti szemantika [itt értsd: a lehetséges világok és az azokban való igazságértékelés

segítségével történő modellezés] nem mond csődöt akkor sem, ha az igazságfeltételes jelentések azonosak, és az ennek ellenére meglévő jelentéskülönbségek meghatározásakor a kontextust is figyelembe kell venni.” A kontextust így érti: „... a két elv, a kompozicionalitás elve és a kontextualitás elve nem ellentétes egymással: a mondatszerkezet ugyanis az információs szerkezetet tükrözi. Ez azt jelenti, hogy a mondatszerkezet a lehetséges kontextusokra (pl. megelőző kérdések különféle típusaira, vagy kérdés hiányára) utal: a mondat alkotórészeinek kapcsolódási módja nem pusztán az igazságfeltételes jelentés kiszámításához nyújt támpontot, hanem a jelentés további, kontextusfüggő aspektusairól is számot ad.” „Mindezekről a finom jelentésbeli különbségekről [teszi hozzá Maleczki (2007: 140)] a nyelvi adatok minimálisan különböző párokba rendezésével empirikus bizonyítékokat nyerhetünk, s a felfedezett különbségeket a lehetséges világok elmélete alapján egy matematikai (halmazelméleti) apparátussal úgy tudjuk modellezni, hogy az így kapott eredmények mind empirikus, mind elméleti szempontból valóban tudományos értékek lehetnek.”

A *ŕeALIS* megközelítésében a minimális szórendi különbségeken kívül a vokális különbségek és az aktuális világban történő igazságértékelésbe közvetlenül bele nem szóló diskurzusjelölők is figyelembe veendők. A lehetséges világokat szolgáltatni hivatott kontextusnak pedig a társalgásban résztvevők elméjének az aktuális közlemény révén megmutatott bizonyos szektorai is részét képezik: folyamatos változásban lévő információállapotaik azon „világocskái”, amelyekben saját vélekedéseik, vágyaik, szándékaik és a partnereknek tulajdonított vélekedések, vágyak, szándékok vannak rögzítve.

Jelen tanulmányt úgy építettük fel, hogy az előző bekezdésben megfogalmazott koncepciót a maga általánosságában a 3. szakaszban fejtjük ki, döntően annak 3.1. pontjában. A 3.2. pontban az eldöntendő kérdés intenzionális profiljának tárgyalására összpontosítunk, amire a 4. szakaszban rá tudjuk építeni a kiegészítendő kérdés dinamikus pragmatikai leírását Maleczki (2006; 2007) dinamikus szemantikai megközelítését továbbfejlesztve, amit a most következő 2.1. pontban vázolunk fel, a 2.2–2.3. részben pedig tartalmi és metaelméleti elemzésnek vetünk alá. A tanulmányt rövid összegzés zárja (5. szakasz), amelyben rámutatunk, hogy a *ŕeALIS*-keretben – döntően annak köszönhetően, hogy a beszédrésztvevők információállapotát élethossziglan épülő diskurzusreprezentációs struktúrájuk gazdag hálózata nyújtja (Alberti 2000) – a kiegészítendő kérdés intenzionális profilja lényegében azonosnak bizonyul az eldöntendőével.

2. Kérdések és válaszok a fókusz szemantikájáról, továbbá a lehetséges világok végtelenségéről

2.1. Kétféle fókusz

A klasszikus igazságértékeléses formális szemantikai megközelítés kiindulópontját az aktuális világ modelljében való értékelés képezi. „Mivel azonban elképzelt dolgokról is tudunk beszélni, nem elegendő az általunk tapasztalati úton ismert(nek feltételezett), úgynevezett aktuális világot modellezni, hanem képzeletbeli világokra is szükség van a jelentés megragadásához; azaz egy végtelen sok lehetséges

világból álló világmodell-osztállyal kell dolgoznunk (mely világok mindegyike egy-egy entitáshalmaz). A jelentéseket pedig ebben a végtelen sok világot feltételező modellben egyszerűen olyan hozzárendelésekkel (pontosabban függvényekkel) modellezzük, amelyek minden egyes lehetséges világban megadják a nyelvi kifejezések ottani jelölését.” (Maleczki 2007: 128) Ebből adódóan „akkor ismerjük egy tetszőleges állítás jelentését, ha meg tudjuk mondani, hogy milyen körülmények között (azaz milyen lehetséges világokban) igaz, és milyen körülmények között hamis” (Maleczki 2007: 130).

Mindezt Maleczki (2006) a magyar fókuszjelentések kérdés–válasz-párra való visszavezetése során alkalmazza, dinamikus megközelítésben „megsokszorozva”, mint majd látjuk. Az É. Kiss (1998) által információs fókusz (1a), illetve azonosító fókusz (1a') nevezett jelenséget kívánja megragadni, alapvetően az Amsterdami Iskola felfogásában (Balogh 2009). Az (1a–c') példabokor példái Maleczki 2006-os tanulmányából származnak.

- (1) a. Eltévedt (például) Rozália. információs fókusz $\Omega = \{\omega \in \Omega: R \in \omega\}$
 a'. Rozália tévedt el. azonosító fókusz $\Omega = \{R\} = \{\omega \in \Omega: R = \omega\}$ $\Omega = \{\emptyset, R\}$

A kiindulópont az, hogy „egzisztenciális előfeltevés mindkétféle fókuszhoz tartozik” (Maleczki 2006: 318), és ezzel összefüggésben „mindentípusú fókuszos mondathoz lehet találni egy megfelelő kérdést. [Ez utóbbi] természetesen nem jelenti azt, hogy egy fókuszos mondat mindig ténylegesen kérdésre válaszol; csak azt, hogy bármilyen fókuszos mondathoz lehet találni olyan kérdést, amit megválaszolhatunk vele.” (Maleczki 2006: 320)

„Dinamikus megközelítésben egy propozíció jelentése azzal a változással azonosítható, ami a propozíció hatására bekövetkezik az elhangzása (hozzáadása) előtti információállapothoz képest. Ennélfogva, ha egy információállapotot azonosítunk a vele kompatibilis lehetséges világok halmazával [...], akkor lényegében minden egyes propozíció hozzáadása egy adott információállapothoz lehetséges világok eliminálását vonja maga után: az adott propozíció hozzáadása előtti információállapottal még kompatibilis lehetséges világok közül az új információval inkompatibilis világok kiküszöbölődnek. ... [A]mikor egy fókuszos mondat pontos jelentését kiszámítjuk, akkor különböző információállapotokba juthatunk attól függően, hogy a fókuszos mondat milyen kérdésre ad választ, ... [azaz] a fókuszos mondattal milyen információállapotot frissítünk éppen. ... A megelőző kontextus tehát nem hagyható figyelmen kívül, amikor megadjuk a fókuszált összetevőt tartalmazó állítás pontos jelentését (igazságfeltételeit).” (Maleczki 2006: 324–325)

Az (1a) mondathoz tartozó dinamikus szemantikai kifejezés tehát egy $\langle \Omega, \Omega' \rangle$ rendezett pár. Ennek Ω' („kimeneti”) komponense azon lehetséges világok halmazának a halmaza, amelyben Rozália egyedül (R) vagy néhány társával eltévedt. Az Ω bemeneti halmaz pedig az asszociált kérdéstől mint kontextustól függően tekintett „társaság” minden lehetséges részhalmazát mint „eltévedőket” tartalmazó lehetséges világok halmazának halmazaként definiálhatjuk.

Az (1b') esetében például az Ω bemeneti halmaz négy lehetségesvilág-halmazból áll: az elsőben (legalábbis a megadott felsorolás szerint tekintve) „senki sem tévedt el”, a másodikban „csak Nóri tévedt el” Nóri és Rozália közül, a harmadikban „csak Rozália tévedt el” Nóri és Rozália közül, míg a negyedikben „Nóri is, és

Rozália is eltévedt”. Az (1a) dinamikus szemantikája tehát az (1b') potenciális kérdés kontextusában (*Melyik lány tévedt el? – Eltévedt például Rozália.*): az imént felsorolt négy lehetségesvilág-halmazból (\emptyset, N, R, NR) kettő eliminálódott (\emptyset, N), kettő megmaradt (R, NR); vagyis $\langle \Omega, \Omega' \rangle = \{\{\emptyset, N, R, NR\}, \{R, NR\}\}$.

(1)	b. Ki tévedt el?	$\Omega = \{\emptyset, H, L, N, R, HL, HN, HR, LN, LR, NR, HLN, HLR, HNR, LNR, HLNR\}$
	b'. Melyik lány tévedt el?	$\Omega = \{\emptyset, N, R, NR\}$
	c. Hugó vagy Rozália tévedt el?	$\Omega = \{\emptyset, H, R, HR\}$
	c'. Rozália tévedt el?	$\Omega = \{\emptyset, R\}$

Tekintsük most az (1a') dinamikus szemantikáját az (1b) potenciális kérdés kontextusában! Ezúttal tizenhat lehetségesvilág-halmazból ($\emptyset, H, L, \dots, HLNR$) tizenötöt eliminálódott, és egyetlen lehetségesvilág-halmaz maradt (R). Vagyis a szóban forgó párbeszédhez (*Melyik lány tévedt el? – Eltévedt például Rozália.*) így írható fel a dinamikus szemantika: $\langle \Omega, \Omega' \rangle = \{\{\emptyset, H, L, \dots, HLNR\}, \{R\}\}$. Az (1a')-ban a „csak Rozália tévedt el” tényálláshoz tartozó lehetségesvilág-halmazt azért adtuk meg kétféleképpen, mert a második felírás világossá teszi az azonosító fókusz és az információs fókusz kapcsolatát. Mindkét esetben lehetségesvilág-halmazok *halmazáról* van szó, csak az azonosító fókusz esetében e halmaz egyelemű, azaz egyetlen lehetségesvilág-halmaz alkotja.

A fenti (1c–c') példák további potenciális bemeneti halmazokat szemléltetnek. Érdemi tárgyalásukra a 2.2. szakaszban kerítünk sort, miután ebben a szakaszban még egy új fogalommal segítjük az iméntiek megértését. A tárgyalásban szereplő lehetségesvilág-halmaz *ekvivalenciaosztálya* olyan lehetséges világoknak, amelyekben pontosan ugyanaz a tényállás áll fenn, azaz a konkrét példabokorban „pontosan ugyanazok tévedtek el”. „Ha vesszük az egyes ekvivalenciaosztályok egy-egy reprezentánsát ... [vagy „nevét”, „címkejét”], és összegyűjtjük őket egy halmazba, megkapjuk az osztályozás faktorhalmazát. ... [A] faktorhalmaz elemeinek címkéi pedig a különböző lehetséges válaszokkal adhatók meg” (Maleczki 2006: 322) – például „Leó és Nóri tévedt el”, amit a példabokorban az LN címke jelöl.

Maleczki (2006: 334) saját szavaival összefoglalva a kérdés–válasz-párokon alapuló fókusz-megközelítést: „[A] fókuszos állítások igazságfeltételei lehetséges világok egy strukturált halmazához képest adhatók meg. A strukturálást egy, a fókuszos mondattal megválaszolható kérdés alapján meghatározható ekvivalencia-reláció adja. A fókuszos állítások általános tulajdonsága, hogy legalább egy ilyen ekvivalenciaosztállyal inkompatibilis a jelentésük [l. (1a)]; az azonosító fókuszot tartalmazó állítások ezen felül az osztályozás pontosan egy osztályával kompatibilisak [l. (1a').]”

Áttekintvén Maleczki álláspontját, a szakasz második felében először egy tartalmi kérdést vetünk fel (2.2.), majd emellett érvelünk (2.3.), hogy a Montague-féle formális keretben (Dowty–Wall–Peters 1981) készült megoldást lehetséges és előnyös lenne a \Re ALIS ontológiai alapjára áthelyezni (Alberti–Kleiber 2012; 2014; Alberti–Nóthig 2015; Alberti–Szeteli 2018).

2.2. Egy válaszhoz sokféle kérdés

A tartalmi kérdés az, vajon Maleczki (2006) miért zárja ki az (1c–c') kérdéseket a potenciális kontextusdefiniálók köréből, korlátozva magát az (1b–b') kérdésekre.

Ahogy megadtuk a megfelelő pontokban a lehetségesvilág-halmazokat, az azt mutatja, hogy halmazelméleti szempontból adekvát lenne az (1c) és az (1c') kérdés is, nyelvészeti megszorítást pedig Maleczki (2006; 2007) nem tárgyal. Az azonosító fókuszos (1a') válasz az (1b,b',c,c') kérdésekre egyaránt megfelelő – érdemes lenne tehát a potenciális kérdések körét kizárólag a triviális halmazelméleti kritériummal korlátozni: $\Omega' \subset \Omega$ ('valódi részhalmaza'); hogy ne is kelljen nyelvészeti megszorításon töprengeni. Még az $\langle(1c'),(1a')\rangle$ párosítás sem értelmetlen: nyelvileg is lehetséges, és halmazelméletileg is korrekt (*Rozália tévedt el?* – *Rozália tévedt el.*): $\{r\} \subset \{\emptyset, r\}$.

Az információs fókuszos (1a)=(1d') konstrukció ugyan valóban nem jól formált válasz az (1c) vagy (1c') kérdésre, de mivel a szintén *vagy* kötőszóval formált (1d) kérdés például már megfelelő (legalábbis egyes anyanyelvi beszélők számára), inkább pragmatikai okot érdemes keresni az $\langle(1c),(1a)\rangle$ és az $\langle(1c'),(1a)\rangle$ párosítások kizárásához (hogy az említett anyanyelvi beszélők intuíciójáról számot adjunk). Például: az *információs fókuszos válaszban ne nulla vagy egy, hanem minél több, de legalább két szóba jövő szereplő legyen alulspecifikált (abban a tekintetben, hogy az illető eltévedt-e, vagy sem)*; hiszen ez a választípus éppen abban különbözik az azonosítótól, hogy nem „azonosítja” a pozitív eseteket a negatívak pontos kirekesztésével.

(1) d. Hugó, Leó, Nóri vagy Rozália tévedt el?

$\Omega = \{\emptyset, H, L, N, R, HL, HN, HR, LN, LR, NR, HLN, HLR, HNR, LNR, HLNR\}$

d'. (?)Eltévedt például Rozália. információs fókusz $\Omega' = \{\omega \in \Omega : R \in \omega\}$ $\Omega = \{\emptyset, R\}$

Jegyezzük meg, hogy akik anyanyelvi intuíciója az $\langle(1d),(1d')\rangle$ párosítást is kategorikusan kizárja, azok minden bizonnyal a *vagy*-os kérdéstípust kötelezően úgy értelmezik, mint alternatív azonosító fókuszos kérdések illetően társítását: [Csak Hugó tévedt el? Vagy csak Leó tévedt el? Vagy csak Nóri tévedt el? Vagy csak Rozália tévedt el?], és nem úgy, hogy [A *vagy*-gyal alkotott mellérendelő szerkezetben említésre kerülők közül kik tévedtek el?]. Általában is elmondható, hogy az információs fókuszos (1a) válaszalternatíva az (1b,b') kérdések esetében is – amelyek a szórendjükkel azonosító fókuszos választ előlegeznek meg – valamiféle pragmatikai átértékelést követel meg az anyanyelvi beszélőktől (a kimerítő válaszra vonatkozó maximalista elvárás feladását), amit a *például* diskurzusjelölő tesz explicitté.

2.3. Lehetséges világok, amelyek nem lehetségesek

Ami az ontológiai alapozást illeti, nem kívánjuk ehelyütt megismételni korábbi érveinket¹ az ellen, hogy véges információt végtelen sok lehetséges világra – azok ekvivalenciaosztályozására – alapozva határozzunk meg, de bizonyos aspektusokat szeretnénk azért felvetni, illetve bemutatni egy új érvet a vitában. Mindenekelőtt azonban Maleczki (2007: 127–129) szavaival összefoglaljuk a Montague-féle (Dowty–Wall–Peters 1981) alapállást.

¹ Végső soron arról van szó, hogy a konstruktivista matematikusokra jellemző elkerülő hozzáállást vesszük fel a szemantika fősodrában elfogadott és a Kamp-féle diskurzuselméletbe is „átöröklődött” Kripke–Montague-féle (eliminatív) lehetségesvilág-konstrukcióval szemben, amit Pollard (2007: 33) kritikájából kiindulva Alberti–Kleiber (2012), majd Alberti (2012) tárgyal.

„[A] világot úgy modellezzük, hogy a halmazelmélet nyelve szolgál a reprezentáció alapjául. ... [M]inden egyes jelentés egy olyan függvénnyel modellezhető, amelynek értelmezési tartománya az összes lehetséges világ halmaza, értékkészlete pedig a lehetséges extenziók (jelöletek) halmaza. ... Abból, hogy a jelentéseket függvényekként modellezzük, következik, hogy minden kifejezés jelentését egyértelműnek és jól definiálhatónak tekintjük (hiszen egy függvény az értelmezési tartomány minden eleméhez hozzá kell, hogy rendeljen pontosan egy elemet az értékészlethez).”

A probléma lényege a fent említett összes lehetséges világ egyértelmű jól definiáltságát érinti. Azokhoz a lehetséges világokhoz képest, amelyben Rozália úgy tévedt el, hogy eközben egyetlen szúnyog sem csípte meg, tekintenünk kell azokat is, amelyekben pontosan egy szúnyog csípte meg, illetve bármely N természetes szám esetére tekintenünk kell azokat is, amelyekben pontosan N szúnyog csípte meg, és az sem mindegy, hogy milyen eloszlást mutatott a szúnyogcsípési események időbelisége. És akkor még csak egyetlen tényezőt vettünk figyelembe, méhek, darazsak, kullancsok még szóba sem kerültek, vagy hogy hányszor botlott meg kiálló gyökerekben és mikor, vagy hogy hogyan találkozott egyes lehetséges világokban olyan lényekkel, akik más lehetséges világokban nem is léteznek. Ha matematikai értelemben korrekt halmazmeghatározásra törekszünk, akkor rendkívül „sterillé” kell megszorítanunk a megengedett lehetséges világok halmazát, csak néhány körülmény igazságértékét módosítgatva.

A (2) példabokor azt szemlélteti, hogy nemcsak az alternatívák korlátlansága jelent problémát. Tekintsük azt az alaphelyzetet, hogy Móricka egy évváró matematikadolgozat beadását követően retteg, hogy meg fog bukni, ha rosszul oldotta meg azt a feladatot, amelyben egy 200 és 300 közötti prímszámot kellett írni. Ha vágya a (2a)-ban megfogalmazott tényállásra irányul, az (a fenti aggályok mellett) meghatározható olyan lehetséges világok halmazaként, amelyek közül egyesekben a tanár egy budai éjszakai villamoson felejtí a dolgozatokat, másokban éppen Antananarivóba utazik, és a repülőről leszállva hiába várja a körbe futó szalagon a kedvenc jáger alsói mellett az értékelendő dolgozatokat is tartalmazó bőröndjét, és így tovább. Új problémátípust vet fel, ha Móricka vágya a (2b)-ben meghatározott tényállás (abból adódóan, hogy úgy emlékszik, ezt a számot írta a dolgozatban). Az „ilyen” lehetséges világok halmaza ugyanis üres, semmiféle világban nem lehet prímszám a 221, a 13 és a 17 szorzata. A magasabb matematika persze ismer olyan rendszereket, amelyekben kétszer kettő nem négy, hanem mondjuk egy; és ezzel visszajuthatnánk a korlátlansági problémához alternatív aritmetikákat feltételezve. De ilyen jellegű lehetségesvilág-halmazokban gondolkodni a (2b) kapcsán értelmetlen, mert Móricka vágya arra irányul, hogy a dolgozat alapját képező hagyományos matematika rendszerében legyen prímszám a 221.

- (2) a. Bárcsak elveszítené a tanár a dolgozatokat!
 b. Bárcsak prímszám lenne a 221!
 b'. Bárcsak prímszám lenne a 211!

Hasonló problémát szemléltet a (2b') vágy: a 211 minden lehetséges világban prímszám (a tanár által alapul vett aritmetikában). Móricka (2b) és (2b') vágyai tehát a minden lehetséges világban kiértékelődő intenziófüggvénnyel nem specifikálódhatnak, pedig az intenziófüggvény bevezetése mellett éppen az volt a döntő érv, hogy ha

egyetlen lehetséges világban mondjuk történetesen azonos a papok és az írástudók extenziója, más lehetséges világban kiderül, hogy a két jelentés eltérő.

A (2b) szemléltette probléma abban gyökeredzik, hogy bármilyen lehetséges világgá terjesztjük is ki azt a véges információdarabot, hogy „a 221 prímszám”, oda be fog kerülni az az információ is, hogy „a 221 a 13 és a 17 szorzata”, ellentmondás lép tehát fel. Gyakorlatilag ugyanígy ellentmondás lehetetlenítené el annak az embernek a „hitvilágát”, aki kedvenc pártjának elhiszi, hogy az hatalomra kerülése esetén mindenki fizetését megduplázza, miközben egyidejűleg megszünteti az inflációt és a munkanélküliséget.

A *reALIS* javaslata a lehetséges világok végtelen halmazának definiálásában rejülő problémák elkerülésére az, hogy a kontextust ne absztrakt módon ragadjuk meg. Ehelyett tekintsük adott beszélői és hallgatói elme véges – bár nyilván óriási, de az élethossziglani rekurzív diskurzuspépítésnek köszönhetően (Alberti 2000) jól strukturált – tartalmainak kontextusait. Ezzel nem adjuk fel az általánosságot, mivel tetszőleges beszélői és hallgatói információállapot mellett igazságértékelhetjük a társalgásban felmerülő proposíciókat, az értékelést egyrészt az adott pillanatban „bennünk lakozó” részleges lehetségesvilág-fragmentumokban elvégezve (hiszen vágyaink, vélekedéseink, szándékaink és egyéb fikcióink nekünk, embereknek vannak), másrészt a külvilágban.² A külvilág az értékelést technikailag megkönnyítő reprezentációs homogenitás miatt egy minden releváns külvilágbeli tényállásról tudó „játékmester” információállapotaként reprezentálható (aki vágyakkal és szándékokkal nem rendelkezik, mivel nem „szólhat bele” a világ történéseibe, beleértve ebbe a beszédcselekvést is). A világmodell-alapú multiplikatív igazságfeltételes értékelés hagyományát tehát messzemenően követi a *reALIS* megközelítése. Maleczki (2006; 2007) felvázolt kérdés- és fókusz-elméletének eredményei pedig minden további nélkül átvethetőek és továbbfejleszthetőek, mivel azokban az (1) példabokorban bemutatott véges faktorhalmazok játszottak tényleges szerepet, az elvileg mögöttük álló végtelen lehetségesvilág-halmazok nem!

A modellek részlegessége bizonyos proposíciók értékelésében az igaz/hamis (+1/-1) dichotómia mellett értékrést (0-t) is megenged, ami jól illik vágyaink, szándékaink nyilvánvaló végességéhez, másrészt a (2b)-vel szemléltetett probléma megoldásához is hozzásegít. Móricka vágyvilága az adott esetben azt a (sajnos a külvilágban hamis) proposíciót tartalmazza, hogy a 221 prímszám. Ez önmagában még ellentmondásmentes parciális világmodell Móricka egy pillanatnyi információállapotán belül. Ha egy későbbi pillanatban meggyőződik róla, hogy a 221 osztható 13-mal, és számot vet azzal, hogy ez semmilyen vágyvilágban nem lehet másépp, akkor semmisíti meg az ellentmondás az adott vágyainak világmodelljét.

² A *reALIS* számára kiindulópontot jelentő Kamp-féle Diskurzuszerepresentációs Elméletben (Kamp–Genabith–Reyle 2011) dolgozó Emar Maier hasonló ontológiai törekvéseiről számol be (Maier 2016: 476), sőt azt Kamp eredendő céljaként fogalmazza meg: „Kamp’s (1981) original motivation of reconciling Fregean formal semantics, as championed at the time by Montague ..., with a traditional, Lockean cognitive theory of communication in terms of speakers’ and hearers’ mental states [was as follows]: ... Kamp in his original presentations actually describes DRSs as representations of the mental state of the hearer, rather than of the more abstract notion of a Stalnakerian common ground. ... Linguists have since stripped DRT of its cognitive interpretation. But Kamp and a few others have kept it alive, even extending DRT to a full-blown representational theory of attitudes.”

A 3. szakaszban a *ŕeALIS*-eszköztár felvázolását követően előkészítjük a kiegészítendő kérdés intenzionális profiljának a 4. szakaszban sorra kerülő tárgyalását. Az előkészítéshez nyilvánvalóan hozzátartozik az eldöntendő kérdés *ŕeALIS*-profiljának a megadása a három major mondattípus rendszerében.

3. A három major alapmondattípus intenzionális profilja

3.1. Mit tudunk, mire vágyunk, mire vagyunk képesek, és mindez alapján mit akarunk (a másiktól)?

A kutatásunk elméleti hátteréről szolgáló *ŕeALIS*-keret a formális szemantika világában Lauer (2013) antirepresentacionalista dinamikus pragmatikájának reprezentacionalista „párjaként” fogható fel (Kamp–Genabith–Reyle 2011), amennyiben azt vesszük első lépésben számba, hogy a deklaratív, interrogatív és imperatív konvenció (Lauer 2013) milyen igazságértékeket „vár el” a feladó és a címzett meghatározott lehetséges világában. Egy formális dinamikus pragmatika – értelmezésünk szerint – a hagyományosan az illokúciós aktus és a perlokúciós hatás fogalmával leírt nyelvi jelenséget (pl. Searle 1979) az interpretációs bázis releváns részhalmozának kijelölése révén ragadhatja meg. A feladói hiedelem lehetséges világában például a három említett konvenció szerint ideális eset gyanánt rendre 1, 0, illetve – 1 az elvárt érték – kijelentés: „igaznak gondolja a performált *e* propozíciót”, eldöntendő kérdés: „nem tudja”, felszólítás: „úgy gondolja, hogy nem áll fenn”. Hasonlóan igazságértékelhetjük, hogy a feladó szerint a címzett igaznak tartja-e *e*-t, vágyik-e megvalósulására, esetleg képes lenne-e végrehajtani; vagy hogy továbbmenjünk a rekurzió útján: a feladó mit gondol a címzett róla, a feladóról kialakított elképzeléséről – amely elváráshoz igazodva igazán gördülékeny kommunikáció jöhet létre.

Hosszú távon az a cél vezérel bennünket, hogy egy reprezentacionalista dinamikus pragmaszemantika keretei között szisztematikusan számba vegyük a mindennapi kommunikáció során ténylegesen használt „lehetséges világainkat”, feltérképezve a magyar diskurzusjelölők (pl. *ugye*, *vajon*, *szerint(em)*, *valószínűleg*, *jé*) által előhívottakat is (Szeteli et al. 2018). Tisztában vagyunk azonban azzal is, hogy a beszélő olyan feladói profilt is mutathat, amely nem felel meg az információállapotának. Például egy kijelentéssel, igaznak mondva *e*-t, hazudhat (tudván valójában, hogy *e* hamis), vagy blöffölhet (ha fogalma sincsen, hogy *e* igaz-e vagy hamis, vagy legalábbis nincs erről biztos tudása). Egy eldöntendő kérdéssel is megtévesztheti partnerét, amennyiben pontosan tudja a választ, hiszen, mint fent írtuk, a kérdéssel olyan profilelemet mutat magáról, miszerint nem ismeri az adott propozíció igazságértékét. Lehetségesvilág-alapú megközelítésünkben a bizonyos világokban előálló igazságértékek összevetése révén ezek a kommunikációs visszaélések is definiálhatók. Arra a mintaillesztési kérdésre vezethetőek vissza, hogy a nyelvben konvencionálizálódottan raktározott feladói/címzetti szerepek felvételére alkalmas-e/jogosult-e a beszélő/hallgató (Oishi 2016).

A *ŕeALIS* formális definíciója (Alberti 2011) olyan ontológiai újítást kínál (Alberti–Kleiber 2014), amely éppen azt veszi kiindulópontjának, hogy a diskurzusreferensek esetében nem kivételes helyzet, hanem alapállapot, hogy több mentális

attitűd is vonatkozik rájuk: például vélekedés, vágy, szándék (Maier 2016: 477).³ Ez az eventuális (tényállásokra, történésekre, cselekvésekre utaló) referensekre is fennáll. Hogy mondjuk Fanni megcsókolta Bencét, az az *e* esemény számukra és egy véletlen tanú számára érzékszervi tapasztalás (*E: experience*), míg Fanni húga számára, aki nem volt jelen az eseményen, egy vélekedés (*B: belief*, „elég valószínű, hogy megtörtént”), aminek mondjuk örül (*D: desire*), míg egy korábbi pillanatban Fanni szándékai között szerepelt a dolog (*I: intention*). Az attitűdök rekurzívan egymásba is ágyazhatóak: például felvethetjük, hogy Fanni húga sejtette, hogy Fanninak mi a szándéka, ezzel valamiféle B–I típusú világba helyezve az *e*-t, a bátyjuknak viszont fogalma sem volt arról, hogy Fanni húga sejt valamit a nővére szándékáról – és ezzel már egy B–B–I világtípusnál tartunk.

A *ψeALIS* alapvetése az, hogy ilyen komplex indexű világok konglomerátumait mozgósítja a beszédrésztevőkben a mondatípus-választás, a diskurzusjelölők pedig e beállításon mint alapértéken finomhangolást végeznek el. E világok a mindennapi társalgásban tipikusan egymás (persze részleges és némileg torzult) tükröképei az egymással társalgók elméjében. Így a montagoviánus formális szemantikai kiindulópontunkból ugyanazokig a kérdésekig jutunk el, mint azok a tudatelmélet-kutatók, akik azt keresik, milyen módon és mértékben próbálunk belelátni egymás elméjébe, azaz miként mentalizáljuk egymást (Wimmer–Perner 1983).

Közhely, hogy a nyelv olyan eszköz, melynek segítségével ezerszínűen kifejezük vélekedéseinket, vágyainkat, szándékainkat, továbbá mindenféle összetett, elménkben rejtőző lehetséges világ objektumait. Hosszabb távon azt szeretnénk igazolni, hogy a nyelvi elemekhez sokkal konkrétabban hozzárendelhetőek és formálisan is precízen megragadhatóak e mentális világstruktúrának az adott nyelvi elemek által mozgósított részstruktúrái, igazságértékelésekből adódó számmátrixok formájában. Ami ezt az általunk feltételezett „konkrétságot” elhomályosítja a kutató számára, az egyrészt az a szabadság, amelynek révén adott szándék kifejezésében számtalan mondatváltozat, sőt mondatípus közül válogathatunk (Searle–Vanderveken 1985: 10; Andor 2011: 9–11; Kárpáti–Szeteli 2018). Másrészt az a szabadság, amelynek révén adott beszélő adott pillanatban vissza is élhet egy adott mondat világmozgósító potenciáljával, vagy legalábbis alkalmazhatja azt „kreatívan”. Erősen egyszerűsítve, a hazugság, a félrevezetés szabadságáról van szó, amellyel (vissza-)élve a beszélő más információstruktúrát próbál létrehozni a hallgatója elméjében, mint amivel ő maga rendelkezik. Ideértjük az udvariasságot is, ami a beszélő és a hallgató szociális viszonyrendszerétől teszi függővé, hogy választhatja-e a beszélő a céljainak legmegfelelőbb feladói konvenciót. Mivel mindez része a kommunikációs tevékenységünknek, egy olyan tudományos megközelítés lehet sikeres, amely egyszerre vizsgálja a nyelvi forma mozgósította struktúrákat a gyanakvó, vagy legalábbis óvatos hallgató előzetes elvárásai alapján létrehozható

³ A már említett Maier (2016: 476) e törekvést így fogalmazza meg saját megközelítése számára: „The starting point of ADT [Attitude Description Theory] is that mental states are (i) compartmentalized into beliefs, desires, fears, intentions, etc., and (ii) these compartments are highly interconnected. For instance, my mental state could contain the belief that there’s a monster under my bed and, dependent on that belief, the hope that *it* won’t wake up. This dependence is cashed out in the same way as anaphoric dependencies in discourse are modeled in standard DRT, viz. by sharing accessible discourse referents.”

struktúrákkal. A hallgató a kettő összevetése alapján dönt arról, hogy milyen végső következtetésre jut. *Summa summarum*, miközben formális szemantikai alapokra épülő pragmatikán dolgozunk, elkerülhetetlenek tartjuk, hogy az egyben vállaltan kognitív is legyen, és ennek részeként formális elmerepresentációt is nyújtson. Mindez egyáltalán nem reménytelen, amennyiben azzal az Ockham borotvájának megfelelő feltételezéssel élünk, hogy a nyelvi reprezentáció és a befogadó elme struktúrája ugyanazt a reprezentációs eszköztárat alkalmazza. Ebben követjük a reprezentacionalista dinamikus szemantikai iskolák (l. pl. Asher–Lascarides 2003: 378–379) álláspontját, miszerint a gondolat és a rögzülő információ egységes reprezentációs rendszerben található meg az interpretálói elmében (*UTI: unity of thought and information* 'a gondolat és az információ egysége'). A fő érv e megközelítés mellett az, hogy semmi sem indokolja, hogy egy élő szervezetten belül egy helyett két eltérő (nagyon összetett) reprezentációs rendszer legyen a gondolatok kifejezésére: egy nyelvhez kötődő, a nyilvános kommunikációnak hátteret biztosító reprezentációs rendszer, és egy másik reprezentációs rendszer, ami a gondolatok, vágyak, hiedelmek, szándékok, álmok, feltételezések „privát” tárolására és szervezésére hivatott.

A megközelítésünk építőköveit jelentő világok rendszerének alapját a címkézésük képezi. A fentiekből kiderülhetett, hogy a modalitás (amin a beszélői attitűdöt értjük) a címke egyik eleme: a Maier (2016) példáiban is megjelenő vélekedés (B), vágy (D) és szándék (I) az elmúlt évtized *ReALIS*-leírásainak is központi elemei. Ez a „BDI-nyelv” a legutóbbi kutatásaink következtében kiegészült egy autoritás (A) modalitással, ami azon eventualitások gyűjtőhelye, amelyek megvalósítására valaki képes (lenne) fizikai és/vagy szellemi adottságainak és/vagy felkészültségének köszönhetően, illetve az írott vagy íratlan társadalmi törvények vagy elvárások szerint (Alberti–Szeteli 2018).

Mivel hiedelmeink, vágyaink, szándékaink folyamatosan változnak, ezért egy dinamikus pragmaszemantikai elméletnek ezt a temporális jegyet feltétlenül meg kell ragadnia. Hasonlóképpen meg kell ragadnia azt a kommunikációs elemet is, hogy az egyik ember – mondjuk a B modalitást tekintve – alapvetően mást vél igaznak, mint a másik. A modalitás mellett tehát a világcímkének tartalmaznia kell egy temporális „bélyeget” is, illetve annak megjelölését, hogy ki az adott világ gazdája.

Amennyiben egy szűkebb diskurzuskontextust tekintünk, illetve azon belül egy mondat elhangzásának pillanatához rögzítjük temporális koordináta-rendszerünk 0 pontját, akkor e három komponens a gazda-modalitás-idő sorrend szerint elrendezve például ilyen címkéket nyújt, ahol az *i*, *u*, *o* hármas az angol *én, te, más (I, you, other)* beszédp partnereket jelöli: *iD0*, *uB+*, *oA*. Az első világ (*iD0*) az „én jelenlegi vágyaimé”, a második (*uB+*) a „te majdani tudásod” gyűjtőhelye, ahol a *majdani* például a tekintett kontextusban az üzenet közvetlen hallgatói dekódolásának kimeneti pillanatára utalhat. Ami az *oA* jelölést illeti, az egy kívülálló harmadik személynek (például az elhangzott mondat alanya által megjelöltnek) az autoritására utal, mégpedig a 0 pillanatban – ezúton vezetjük be jelölési konvenciónak a 0 elhagyási lehetőségét.

A címkék rekurzívan (elvileg korlátlanul) egymásra építhetők. Az *iBuBiB* jelölés például a mentalizáció szempontjából kiemelten fontos világra utal: arra, amely azt az információt gyűjti, hogy a beszélő hogyan vélekedik a hallgatónak az ő

vélekedéseiről kialakított elképzeléséről. Az $iAilul+uB+$ pedig a következő világ címkéje: „képes és jogosult vagyok (iA) azon szándék kinyilvánítására (il), miszerint szándékozz ($ul+$) befogadni az elmédbe ($uB+$) – leendő információállapotodba – a beszélőként általam éppen közölt e információt”. Tekintsünk egy példát eme világcímké jelentőségére, orvos–beteg relációból! Tegyük fel, hogy a hallgatóról kiderült, hogy gyomorfekélye van, amit joga van megtudni. Viszont ha éppen telefonon beszélnek, az orvos a telefonban nem mondhatja el a betegének a kivizsgálás említett eredményét (bár képes lenne rá az információ birtokában, de nincs rá joga a telefonos szituációban rejlő biztonsági kockázat miatt).

Térjünk most rá az értékelés kérdésére. Egy teljes világmodellben csak igaz vagy hamis lehet egy (ott egyáltalán értelmezhető) állítás. A megközelítésünkben használt véges információhalmazban harmadik lehetőségként ott van az is, hogy „nem dől el”, amit 0-val jelölünk. Megcsókolta Fanni Bencét? Az iB (parciális) világ tartalma alapján a beszélőnek erre (legalább) háromféle őszinte válasza lehet: „igen” (+1), „nem tudom” (0), „nem” (–1). Ahogy azonban egy Cantarini és munkatársai által szerkesztett kötetnek már a címe is mutatja – *Certainty–uncertainty – and the attitudinal space in between* (Cantarini–Abraham–Leiss 2014) – a bizonyosság/bizonytalanság skáláján köztes állapotok is vannak, illetve ilyenek kifejezésére is alkalmas a nyelv. A fenti kérdésre ezeket is lehet válaszolni: „valószínűleg”, „szerintem igen”, „kizártnak tartom”. Ez utóbbi válaszoknak a –1 és a +1 közötti skálán való elhelyezésére kézenfekvő megoldás a skála finomítása (l. még Nuyts (2017: 69) *degrees (of reliability)*, illetve Farkas és Roelofsen *credence level* terminusát (Farkas–Roelofsen 2017: 255, 267–278)). A \Re ALIS megközelítésében ötödökre osztjuk fel a 0 és +1 közötti szakaszt; ekkor a –3 értékelés például körülbelül annak fog megfelelni, hogy „elég valószínű, hogy nem” (NB: a háttérben a $-3/5 = -0,6$ törtszám áll).⁴

A javasolt 11-féle értékelés visszavezethető a korábban felvázolt háromértékű logikai felfogásra; még akkor is, ha olyan jellegű tartományszerű értékelést is alkalmazunk, hogy a „valószínűleg nem” kifejezéshez a –4-től –2-ig terjedő intervallumot társítjuk. Vagy nem is intervallumszerű értékhalmozatot alkalmazunk, amire akkor van például szükség, amikor a „kíváncsi vagyok, hogy Fanni megcsókolta-e Bencét” állítást kívánjuk az $iDiB+$ címkéjű világban értékelni: amivel a beszélő szeretné (iD) bővíteni az információállapotát ($iB+$), az lehet akár a pozitív megbizonyosodás (+5), akár a negatív (nem történt ilyesmi: –5). Itt jegyezzük meg, hogy a $\{-5,+5\}$ értékhalmozatot (előjel nélküli) 5-sel jelöljük. Általánosságban tetszőleges J értékhalmozatot esetén mondjuk az iB világ esetében tekinthetjük azt a másik világot, amely a $[beszélő megítélése szerint j$ valószínűséggel fennálló eventualitásokból áll, ahol $j \in J$]. Ez utóbbi világban már háromértékű logikával ítélezhetünk az állításokról (az adott e egy megfelelő j valószínűség mellett benne van az adott világban, vagy más valószínűség mellett van benne, vagy nem tudni).

Nemcsak a valószínűségi szinteket megragadó B modalitás dimenziójában javasoljuk az ötödökre épülő intenzitási skála alkalmazását, hanem a többi modalitásában is. A magyarázó adekvátság szempontjára utalnánk ezen a ponton:

⁴ A bekezdésben említett tudományos munkák egyike sem szolgál perdöntő érvekkel valamely számszerűsített felosztási finomság mellett. Talán a pragmaszemantikai leíró adekvátság dönti majd el a kérdést 2–3 évtized múlva.

amennyiben az emberi elmében valóban úgy tárolódik a konvencionalizálódott pragmaszemantikai tudás, ahogyan azt a következő pontokban ismertetjük, akkor ennek a tudásnak egységes és egyszerű elvek összjátékából kell kiadódnia (pl. Chomsky 2013). A nyelvcsajátító gyermek feladata felől nézve diszpreferált egy olyan leírása az anyanyelvi beszélőben meglévő tudásnak, ami több ezer összefüggésen információmorzszából tevődik össze. A gyermeknek kevés nyelvi adatból kell rendkívül komplex rendszereket felépítenie; ami úgy lehetséges, hogy általános szervező elveket fedez fel, amelyek mellett elkötelezi magát, és a kapott adatokból azok sokszorosát generálja le.

Az anyanyelvi intuíciónkra támaszkodó megfigyelési adekvátság szempontját tehát folyamatosan ötvözni kell a nyelvleírás gyakorlatában a rendszer teljességébe vetett hittel (ami kissé patetikus megfogalmazása a deskriptív adekvátságnak) és a magyarázó adekvátság nyelvek feletti (egyszerűségi/egységességi) szempontjával.

Hatékony általános kutatási stratégiának tartjuk a major mondattípusokba be-
rögződött konvenciók esetében annak vizsgálatát, hogy a feladó mit tud (iB), mire vágyik (iD), és mire képes (iA), valamint mit feltételez ugyanezen modális dimenziókban a címzettjéről (iBuB, iBuD, iBuA). Feltételezhető továbbá valamilyen szándék, amiről előrebocsátjuk, hogy arra irányul, hogy a címzettben váltson ki egy bizonyos szándékot (ilul+).⁵

A felvázolt általános koncepciót az 1. táblázatban mint alulspecifikált intenzionális profilt formalizáltuk, célorientált mentalizáció néven (l. a bal szélső oszlopot). Realitást tulajdonítunk a tényleges kommunikációban (és nemcsak a rendszerépítés folyamatában) ennek az információállapot-fragmentumnak. A beszélő figyelme egy *e* eventualitásra irányul (*infonra*, (*propozicionális*) *tartalomra*, *mondatgyökre* – ahogyan lényegében ugyanerre szoktak utalni a terminológiai szempontból heterogén szakirodalomban), amelynek iB-beli potenciális értékskáláját ([mi a feladó kiinduló tudása?], l. 1. sor) éppen felosztja a három major mondattípus. Az *iB*==–5

⁵ A félreértések elkerülése végett leszögezzük, hogy az 1. táblázat hét (fejléc alatti) sora nincsen pontos megfelelésben a bekezdésben elősorolt iB, iD, iA, iBuB, iBuD, iBuA, ilul+ világgokkal (melyek szintén éppen heten vannak), részben a megegyező attitűdtípusok egymás mellé rendezése miatt. A táblázat rendezése ehelyett a következőképpen alakul, sorról sorra haladva. 1. Ez a sor (még valóban) a feladói tudást/vélekedést rögzíti (iB). 2. Ez a sor a címzetti tudásról szól, persze úgy, ahogyan az a beszélő nézőpontjából megítélhető (iBuB). 3. Ebben a sorban arról van szó, hogy mire irányul a vágy/érdek (*e'*), ugyanis az nem feltétlenül egyezik meg az elhangzó *e* propozícióval. 4. Ebben a sorban együttesen vétetik figyelembe a feladó (*e'*-t érintő) érdeke (iD), a címzett feltételezhető érdeke (iBuD), és esetleges további szereplők érdeke (iBoD). 5. Ez a sor azt a kérdést érinti, hogy az *e'* előállításában képes-e a címzett ellátni a feladó által elvárt szerepet (iBuA); ez tehát a címzetti autoritásról szóló sor. 6. Ebbe a sorba kerülnek a szándékra vonatkozó kritériumok (ilul+: [milyen *e''* cselekvést akar a közléssel kiváltani a feladó a címzettből, ahol *e''* nem feltétlenül azonos *e*-vel és *e'*-vel]). 7. Ebbe az utolsó sorba kerültek a feladói autoritás kritériumai, ugyanis azok közvetlenül a szándékkritériumra épülnek (iAilul+: [van-e illetékessége a feladónak az *e'*-re irányuló szándékot kinyilvánítani, azaz egy bizonyos elvárást támasztani a címzettel szemben?]). Végezetül megjegyezzük, hogy a főszövegben hol ilyen, hol olyan logika szerint haladva mind a hét sor kritériumait érintjük majd mind a három major mondattípusra vonatkozóan; terjedelmi okok miatt azonban elégségesen alapos és meggyőző tárgyalásra nem ehelyütt, hanem a Szeteli et al. (2018) előadásra épülő tanulmányban keríthetünk sort, ahol az 1. táblázat egy még precízebb verziója mellett fogunk érvelni.

helyzet annak a beszélőnek kínál feladói profilt, aki (e illetően állásának hatására) változtatni akar a világon, ehhez segítségül hívva a hallgatót egy felszólító mondat. Az $iB=+5$ helyzet a beszélő együttműködési szándékát ébresztheti fel: az információ nagy érték, egy kijelentéssel eljuttatható a hallgatóhoz. Az $iB \in "0"$ alaphelyzetet pedig úgy foghatjuk fel, hogy a beszélő nincsen az előző két cselekvési helyzetben, célja tehát az lehet, hogy eljusson oda, ami egy eldöntendő kérdés feladói profiljának felöltésével kezdeményezhető. A "0" a $[-4,+4]$ tartományt jelenti, azaz iB nem lehet $+5$ vagy -5 . A jelölési konvenció a 0 érték egy olyan két oldali környezetét határozza meg, ahol egy-egy vessző két ötödnyi intervallumegységet jelöl (a ritkábban használt pont jelent egy ötödnyi környezetet).

A célorientált mentalizáció profiljában a következő lépés már a címzettet is érinti: az első kérdés az, hogy a hallgató milyen tudás mellett alkalmas a címzetti szerepre, természetesen az e eventualitás vonatkozásában. Mivel diskurzusjelölővel nem módosított major mondat típusok hátterét próbáljuk feltárni, a címzetti szereptől a feladóiéval megegyező vagy azzal éppen ellentétes tudást várhatunk (speciálisabb összefüggést már jelölni kellene). A felszólító fogja az előbbi módon specifikálni e hátteret: a beszélő ezáltal összefogásra szólíthat fel a világ szerinte közösen negatívnak gondolt állapotának módosítása végett ($iB=-5=iBuB$). A kijelentő mondat típusnak viszont az adja meg az értelmét, hogy a hallgató tudatlan: $iBuB \neq +5$ (a címkében az aláhúzás a numerikusan értékelt világocskakomponenst jelöli). A kérdőnek pedig az, hogy a hallgató a nem tudatlan: $iBuB \in 5$, ami ugye azt jelenti, hogy a feladói profilban az e igazságértékéről biztos információval bíró címzett szerepel (akár $+5$, akár -5 ez a biztos információ).⁶ Az $iBuB$ világ címkéjében az iB komponens révén ragadjuk meg a mentalizációt, amiről a táblázatban olyan általános modellt fogalmazunk meg (l. bal szélső oszlop), miszerint értéke az $iBuA$ világok esetében is a $+5$ eloszlás szerint határozódik meg. E tanulmányban (terjedelmi okokból) pusztán megemlítjük, hogy a $+5$ érték e bal oldali környezetét egészen precízen úgy értelmezzük, hogy egy normális eloszlás haranggörbéjének a bal fele épül a $[+1,+5]$ tartományra. Ezzel az értékek közötti diszkriminációval azt kívánjuk megragadni, hogy akkor van a beszélő ideális helyzetben, ha a hallgató különféle attitűdjeiről biztos tudása van ($+5$, itt van az eloszlásgörbének maximumhelye), legrosszabb esetben pedig legalább vetődjön fel a beszélőben lehetőségként (ezt jelenti a $+1$), hogy az adott X attitűd olyan, mint ami az $iBuX$ profilérték gyanánt az adott intenzionális profilban szerepel. Ez a mentalizációfelfogás nagyon megengedő és uniform – azt az eddigi kutatási tapasztalatunkat fejezi ki, hogy semmi nem mutat az uB és az uA modális dimenziók eltérő szintű beszélői monitorozására.

⁶ Felmerülhet, hogy egy eldöntendő kérdést már abban az esetben is érdemes feltennie a beszélőnek, ha a hallgatójáról nem biztos tudást feltételez, csupán az övénel biztosabban ($iBuB > iB$). Szeteli-Dóla-Alberti (2019) ebben a szellemben tárgyalja a diskurzusjelölővel „finomított” eldöntendő kérdések problémáját (pl. *Szerinted/Vajon van a szomszédnak ilyen kutyája?*). A „finomítás” nélküli alapesetet azonban továbbra is a biztos hallgatói tudás elvárására látjuk célszerűnek felépíteni. Jövőbeli kutatások döntik majd el, hogy az esetlegesen ellentmondó eseteket érdekesebb-e „kimagyarázni”, vagy az eldöntendő kérdés javasolt alaprofilját célszerű módosítani.

Célorientált mentalizáció	Kijelentő	Felszólító	Eldöntendő kérdő
	Alap	Alap	Alap
e-re: iB	iB=+5 _α	iB=-5 _γ	iBiB = γ•β = -5•5 → iBε"0"
iBuBε"+5	iBuBε"0"	iBuB=" +5• γ	iBuBiB = "+5•-5•5 → iBuBiBε"+5•+5•0"
e'-re, ...•W, r∈RC({i,u,o}),	W= uB+	Default: e'=res _ε	W=iB+
(ΣiB:rD) / (5· R) ε"+5	iBrDuB+=5 _β	e'-re: iBrD	iBrDiB+=β
iBuAε"+5•"+5	iBuAuB+=β	e'-re: iBuA	iBuAiB+=β döntő elem: iBuB=β'εβ
e"-re: ilul+ε"+5•+5	ilul+uB+=α	e"=e-re: ilul+	ilul+iB+=β'
iAilul+ε"+5	iAilul+uB+=α legitimál: iE= α	e"=e-re: iAilul+	iAilul+iB+=β'

1. táblázat

A három major mondattípus intenzionális profilja

A beszélő tehát figyelmét egy *e* eventualításra összpontosítja, és felméri, hogy ő maga és a hallgatója mit tud *e* igazságértékéről (l. 1–2. sor). A következő kérdés, hogy mi az a vágy, ami beszédaktusra ragadhatja (l. 3. sor). Általánosságban csak annyit állítunk, hogy egy *e*-hez képest meghatározandó *e'* eventualításra irányul ez a vágy (az *iD* és *iBuD* világokban tehát az *e'*-t kell értékelni, l. 3–4. sor), ami – már mint az *e'* – ideális esetben maximálisan (+5), legrosszabb esetben pedig „esetlegesen talán” (+1) hatalmában áll a hallgatónak (*iBuAε"+5*, l. 5. sor). Felszólítás esetén az *e'* lényegében megegyezik az *e*-vel, csak az igazságértékén kell fordítani. Mivel pedig a kijelentés és a kérdés az *e*-ről való tudás valamilyen irányú átadásáról szól, az *uB+*, illetve az *iB+* kimeneti információállapotok segítségével definiálható az *e'* az *e* eventualitásból kiindulva (l. 3. sor). Ha például az *e* eventualitás az az állapot, hogy Fanni vegetáriánus, akkor az *e'* az az esemény, hogy [a megfelelő beszédrésztvevő megtudja, hogy Fanni vegetáriánus].

Még nem mondtuk ki, hogy a major mondattípusok mely beszédrésztvevő érdekét hivatottak szolgálni. Azt a hipotézist kívánjuk megfogalmazni, hogy a diskurzusjelölőltlen alapeset az, hogy ez nem dől el, hanem a beszélő valamiféle összérdeket érvényesíthet a major intenzionális profilok választásával. A táblázatban a szummás képlet ad ennek formális megfogalmazást a 4. sorban, ami eredendő alulspecifikáltságából fakadóan (l. Kleiber 2018) ugyanolyan egységes keretet nyújt, mint amire Condoravdi–Lauer (2012) törekszik antirepresentacionalista dinamikus szemantikai megközelítésben (olyan eltérő beszédaktusok „közös nevezőjének” feltárása során, mint az *order* 'parancs', a *disinterested advice* 'érdek nélküli tanács', a *concession* 'engedmény').

Lássunk erre néhány példát! A (3a)-ban bemutatott felszólítást folytathatja a beszélő a (3b) mondattal éppúgy, mint a (3b')-vel; de ugye az sem elképzelhetetlen, hogy a (3a) folytatása a hallgató részéről elhangzó (3b'') szöveg lesz. Ezzel azt szemléltetjük, hogy a felszólítás háttérében éppúgy állhat a beszélő vágya (3b), mint a hallgatóé (3b'), vagy akár egy harmadik személyé (3b''). Sőt, a (3c) beszélői folytatás azt sugallja, hogy akár közös érdek is lehet az *e* eventualítás

megvalósítása, legalábbis a beszélő megítélése szerint. Mindez alapján a feladói profilra olyan rugalmas modellt javasolunk, ami jól megragadja ezt a sokszínűséget.

- (3) a. Menj haza! $R=?$
 b. Elegem van belőled! $R=\{i\}$
 b'. Látom, hogy már inkább otthon lennél. $R=\{u\}$
 b". A férjem miatt mondd? Ő most meccset néz a haverjaival, és csöppet sem bánja, ha nem otthon lábatlankodom. $R=\{o\}$
 c. Menj most haza! Meggyőződésem szerint mindketten így járunk jobban.
 $R=\{i,u\}; (iBiD:iBiD+iBuD:iBuD)/10=(5.5+3.4)/10=3,7$

Az ideális modell átlagolja – vagyis először összegezze – a figyelembe vett vágyakat! Érdekes eközben azt is tekintetbe venni, hogy a beszélő mások vágyait nem ismerheti biztosan, illetve különböző személyek vágyait eltérő mértékben ismerheti; ennek megragadására a matematika eszköztára a súlyozást kínálja. A táblázatban bemutatott szummás képletet elegánsan *episztemikusan súlyozott átlagérdeknek* nevezhetjük. A (3c) példához társítottunk egy kis mintaszámítást. Így adódnak a részösszegek: 5·5: a beszélő biztos benne, hogy egyértelműen a hallgató távozását akarja, 3·4: a beszélő elég valószínűnek tartja, hogy a hallgató is meglehetősen erősen vágyik a távozásra. Az átlagolás miatt kell a figyelembe vettek halmazának elemszámával, vagyis jelen esetben 2-vel osztani, hiszen a beszélő és a hallgató lett figyelembe véve (továbbá 5-tel is kell osztani, mert az értékskála ötödökre alapul).

A nyelvi rendszerünkről kialakítandó kép szempontjából fontos, hogy a diskurzusjelölők döntő szerepe az eredendően sok tekintetben alulspecifikált major intenzionális profilokba lépve a specifikálás. Megfigyelhető például, hogy a felszólításban az ige első szótagjának megnyújtásával – amit vokális diskurzusjelölőként fogunk fel – azt lehet érzékelteni, hogy a címzett érdekét szolgálja az eventualitás megvalósítása, legalábbis a beszélő szerint (4a). Bizonyos mondatzáró szótagok megnyújtásával viszont a feladói érdek fejeződik ki (4a'). E vokális diskurzusjelölők intenzionális profiljának és formális jegyeinek precízebb leírása nem célja e tanulmánynak, de profilspecifikáló szerepük bemutatása annyiban is releváns, hogy a nélkülük alkotott mondatok specifikálatlanabb voltára felhívják a figyelmet. Megjegyzendő még a (4a') példa kapcsán, hogy a beszélő és a hallgató szociális viszonyrendszerének az aktuális világban való kiértékelése révén számot adhatunk arról is, hogy egy tinilány az udvarlójának mondhatja ezt, de egy dékán egy tanészkevezetőnek aligha.

- (4) a. Meeenj haza! Mit bánom én! $R=\{u\}$
 a'. Menj hazaaa! Léci–léci! $R=\{i\}$
 b. *Nyugodtan* vitasd meg az ügyet a férjeddal! $R=\{u\}$

A (4b) példa a *nyugodtan* diskurzusjelölő szó specifikáló szerepét mutatja be: itt is a címzett érdekét véli szolgálni a beszélő az adott feladói profil választásával. Az érdekesség kedvéért olyan szósort állítottunk össze, hogy a *nyugodtan* határozószói jelentésében is értelmezhető legyen a propozíciós tartalom részeként; ez az olvasat azt fejezi ki, hogy a hallgató legyen nyugodt, miközben a férjével tárgyal, az pedig nem válik egyértelművé, hogy kinek az érdeke van előtérbe helyezve, hiszen a mondatban nincsen diskurzusjelölő. Megjegyzendő, hogy a *nyugodtan* kétféle

olvasatát a befoglaló mondat intonációs mintázata elkülöníti (aminek a háttérben nyilván eltérő szintaktikai szerkezetek állnak).

Ha óvatosan meg akarunk maradni a teljes általánosság mellett, akkor a feladói szándékot egy (nyilván szintén *e*-hez képest meghatározandó) *e*" eventualitás címzett segítségével való elérésében fogalmazhatjuk meg (ilul+, l. 6. sor). A felszólítás esetében nyilván az *e* igazságértékének az átállítása lesz a végső szándék, míg a kijelentés és az eldöntendő kérdés esetében *e* igazságértékét valamelyik beszéd-résztevő kimeneti információállapotában kell átállítani.⁷

Általánosságban azt lehet még kimondani, hogy a beszélő akkor dönthet egy intenzionális profil feladói szerepének felvétele mellett, ha (befolyásolási) szándéka (ilul+) ideális esetben semmilyen jogosultsági követelménynek nem mond ellent ($i\bar{A}ilul+=+5$), vagy legalább lát érvet a beszélő *e* jogosultság fennállása mellett ($i\bar{A}ilul+=+1$).

Összefoglalva, a 3.1. egységben egy olyan proto-profil mellett érveltünk, ami előkészítéseként szolgálhat valamely diskurzusjelölő nélküli major mondattípus alkalmazásának. A beszélő a proto-profil választásával már egy konkrét *e* eventualításra összpontosít, erről gondolkodik, és amire jut, annak megvalósítását egy már kiszemelt és mentalizált címmel kísérli meg elképzelni. A folyamat vagy megáll a gondolatkísérlet szintjén, vagy valamely major mondattípus intenzionális profiljává specifikálódva egy beszédaktus performálásába torkollhat. Terjedelmi okok miatt a felszólító és a kijelentő alaprofil részletesebb bemutatását igénylő olvasót Alberti et al. (2019) tanulmányához kell utalnunk; ehelyütt – Maleczki (2006; 2007) releváns tanulmányaiból kiindulva – a kérdő profilt tárgyaljuk tüzetesebben.

3.2. Az eldöntendő kérdés alaptípusának intenzionális profilja

A (diskurzusjelölővel nem módosított) alap-eldöntendőkérdéstípus nem más, mint felszólítás a beszélő részéről információállapotának módosítására (Searle 1969: 69), l. (5a–a'). Köszönhetően annak, hogy a $\mathfrak{R}eALIS$ formális rendszer, az eldöntendő kérdés profilja innentől kezdve kiszámítható (ahogyan azt Alberti et al. (2019) bemutatja), és megkapjuk az 1. táblázatban bemutatott kritériumegyüttest.

- (5) a. Fanni vegetáriánus?
 a'. Világosíts fel arról, hogy Fanni vegetáriánus-e!
 b. Ne játszd meg magad! Pontosan tudod, hogy (nem) az.
 c. Fanni *ugye* vegetáriánus?
 c'. Fanni *ugye* nem vegetáriánus?

⁷ Az 1. táblázatban olyan matematikai eszköztárat mutatunk be (ezúttal nem a teljes magyarázat, hanem a szemléltetés igényével), amely az eddigieken túl további két tényezőt is figyelembe vesz. I. A görög betűkkel értékazonosságot fejezünk ki. Egy kijelentéssel például általánosságban nem az a feladó szándéka (l. 6. sor), hogy +5 megbízhatósággal épüljön be a címzett elméjébe (ilul+uB+=+5), hanem hogy pontosan azzal az α megbízhatósággal, amellyel a feladó maga valószínűsíti (iB= α az 1. sorban), ami diskurzusjelölőtlén kijelentő mondat esetében történetesen éppen +5. II. A sötét háttérű értékek az iménti értékazonosítással kapcsolatos nyelvsajátítási hipotézisre utalnak: a gyermeknek jóval kevesebb számértéket kell elsajátítania, mint amennyi az 1. táblázatban mint strukturált számmátrixban található: csupán bizonyos generátorértékeket kell elsajátítania – ezek a sötét háttérű értékek –, aztán a további értékeket a generátorértékekből hozhatja létre.

Rögtön az első profilelem érdekes számításokra ad lehetőséget. A felszólítást egy „negatív tudás” alapozza meg ($iB=-5$), ami az adott esetben az a kívánatos állapot, amelyben a beszélő ismeri az e eventualitás igazságértékét ($iB=5$). Komponálva: „tudom, hogy nem igaz, hogy tudom, hogy e igaz-e vagy hamis”. Ez a nyelvbe kódolt „józan paraszti ész” alapján annyit tesz: „nem tudom, hogy e igaz-e, vagy hamis”, ami a skálánk „0” intervallumába helyezi a feladói tudás szintjét az e -t illetően. A „0” eloszlásként is értelmezhető, ami azt ragadja meg, hogy a beszélő számára akkor a legideálisabb a feladói szerep felvétele, ha nincs semmilyen pre-konceptiója az e igazságértékére vonatkozóan ($iB=0$). Ha a hallgató megneszeli, hogy $iB=+5$ vagy $iB=-5$, akkor – mondjuk az (5a) kérdést – az (5b) formájában utasíthatja vissza. Ha $iB \in 4$, akkor a beszélő egy *ugye* diskurzusjelölővel jelezheti a hallgatónak az irányú elfogultságát, hogy az e -t többé-kevésbé valószínűnek tartja, csupán megerősítést kér (5c). Ha $iB \in -4$, akkor a tagadott változatra kérhet megerősítést a hallgató az *ugye* beiktatásával (5c’).

A címzetti tudásra vonatkozó kritérium a felszólítói $iBuB$ -kritérium (misperint a címzett is minden bizonynyal tisztában van a „negatív állapottal”) és az $iB=5$ kritérium kompozíciójából jön létre. Ezt a profilelemet az a beszélő sérti meg, akinek az (5a) kérdése meghökkenti a hallgatót, például ilyen választ kiváltva belőle: „Tíz év barátság után még ennyit sem tudsz róla?!” (vagyis nincsen „közös tudás a negatív állapotról”, mivel ő úgy hitte, hogy a beszélő pontosan ismeri az e igazságértékét). Folytathatja persze a hallgató a válasz megadásával („Ja, elkötelezett vegetáriánus.”), elfogadva, hogy a beszélő tudatlan az ügyben, ezzel lényegében felvéve a címzetti szerepet, akkommodálva a beszélő tudatlanságának a tényét.

Ami a D-dimenziót illeti, egyrészt kézenfekvően kínálja a rendszer, hogy (míg a kijelentés esetében az $uB+=5$, addig) ezúttal az $iB+=5$ a vágyott állapot (a fenn nem álló $iB=5$ kiinduló helyzet megváltoztatásaképpen), másrészt magában a profilban specifikálatlan, hogy ki a „kedvezményezett” (6).

- (6) a. Pisti, hoztál zseblámpát? $R=\{i\}$ v. $\{i,u,o\}$ v. $\{u\}$
 b. Az új kollégának van barátnője?
 b'. Ildit érdekli, hogy remélhet-e a személyében udvarlót? $R=\{o\}$

A (6a)-ra többféle olvasatot is elképzelhetünk, amelyek közös vonása, hogy egy olyan társaság vezetője teszi fel a kérdést, aki egy csapat gyerekkel indul egy barlangba kirándulni. Az egyik változatban a címzett volt megbízva a zseblámpához, így elsődlegesen a beszélőt érdekli a válasz ($R=\{i\}$): lényegében azt ellenőrzi a kérdéssel, hogy a hallgató teljesítette-e a rábízott feladatot. Egy másik változatban az a kínos alaphelyzet, hogy az utolsónak érkező Pistin kívül már mindenkiről kiderült, hogy elmulasztott zseblámpát hozni; az egész társaság számára releváns tehát a válasz ($R=\{i,u,o\}$). A 3. változatban pedig mindenki a maga zseblámpájával kell, hogy majd boldoguljon a barlangban; így aztán magának a címzett Pistinek az érdeke, hogy még az indulás előtt kiderüljön az igazság ($R=\{u\}$).

A (6b-b’) párbeszéd további példát nyújt a keresési mechanizmusokra. Mondjuk, aki a beszélő a (6b)-ben, nem úgy ismert, mint akit érdekel a kollégák magánélete, és a hallgatóról sem gondolható, hogy bármi érdeke fűződne ahhoz, hogy az új kolléga magánéletét vitassa meg bárkivel is. Amennyiben ezt gondolja a hallgató, visszautasítja a címzetti szerepet így: „Mióta érdekel téged/minket az

ilyesmi?!” Tovább keresgélve azonban eljuthat a (6b’)-ben közölt hipotézishez: a szingli Ildit érdekli a válasz; az 1. táblázatban *e'* jelölésű eventuais elem pedig – az, hogy Ildit *valójában* mi érdekli: reménybeli udvarló-e számára az új kolléga. Az élet-hossziglan építettnek feltételezett beszélői/hallgatói információállapotban az elhangzó *e*-hez asszociált propozícióként a javasolt *e'* propozícióra rá lehet találni a szokásos *bridging* technikával, mint mondjuk a *papra* egy szóba került esküvő kapcsán (Kálmán 1990).

A szándék-profilelem – ahogy a kompozícióból adódik – kifogástalanul illik az intuíciónkhoz: „azt a szándékot szándékozom kiváltani belőled, hogy világosíts fel, igaz-e az *e*, vagy sem, a nálad meglévő információval” (ilul+iB+).

A címzett autoritásának (iBuAiB+) két alapvető tényezőjét látjuk: képes-e megadni a választ, és van-e rá joga, jogosultsága. Az előbbi ügyében egy olyan világ érintett, az iBuB, ami a másik két major mondatfajta profiljában a B-dimenzióban kap szerepet: rendelkezik-e a kívánt információval, azaz fennáll-e az, hogy iBuB=5. A (7a) válasszal a hallgató a címzetti szerepre való alkalmatlanságát ismeri el. Ugyanezt mondja ki a (7a') válasszal is, de ezúttal nem a tudatlanság a probléma, hanem hogy az információ átadására csak megfelelően biztonságos körülmények között kerülhet sor.

- (7) a. Sajnos fogalmam sincs.
 a'. Erről telefonban nem beszélhetek.
 b. Na de Béla, hogy kérdezhet illet egy úrinőtől?!

b'. Ildi a lelkemre kötötte, hogy ezt ne áruljam el senkinek.

A feladói autoritást az iAilul+iB+ világ megfelelő kiértékelése szabályozza; megadjuk a táblázatban az öröklődések miatt nem részletezett értékekkel: $iAilul+iB+ \in "+5\bullet"+5\bullet+5\bullet5$. Vagyis a feladónak minél nagyobb mértékben a hatalmában kell álljon az, hogy minél erősebb szándékot nyilváníthasson a tekintetben, hogy a címzettben maximális szándék ébredjen a feladó *e* igazságértékéről való tájékoztatására. Mikor nem áll hatalmában a beszélőnek a kérdésfeltevés? Például egy férfi kolléga nem érdeklődhet intim női dolgok iránt; ha megteszi, a (7b)-hez hasonló visszautasításban részesülhet. Más típusú jogosultatlanság esete az, amikor a beszélő egy titkot firtat, ezzel kísérletet téve arra, hogy a hallgatóban bűnös szándék ébredjen az illetéktelen személy felvilágosítására (7b').

4. A kiegészítendő kérdés intenzionális profilja

Azt állítjuk, hogy az eldöntendő kérdés intenzionális profilját a kiegészítendőre alkalmazva – technikai apróságoktól eltekintve – adekvát megoldást kapunk, köszönhetően a (6b–b') példa kapcsán tárgyalt D-dimenzióbeli összérdekképlet rugalmas megfogalmazásának (1. táblázat). Emlékeztetőül: oly módon alulspecifikált a képlet, hogy a beszédrésztvevőkre van bízva, hogy adott kontextusban kik alkotják a „figyelembe veendő” R halmazát, illetve az elhangzó *e* propozícióhoz képest milyen asszociált *e'* propozícióban látják az „érdekes információt” (ahol az asszociációs hálózat maga az élethossziglan épített beszélői/hallgatói információállapot).

A (8)-ban megismételt (1a–c')-beli példamondatokon és a (9)-beli további változatokon fogjuk ezt bemutatni, terjedelmi okokból erősen egyszerűsített $\text{?}eALIS-$

formulák segítségével (se időreferensekkel, se a kollektív/disztributív megkülönböztetéssel nem foglalkozunk, de ezek nem is relevánsak az aktuális mondanivaló szempontjából).

- (8) a. Eltévedt (például) Rozália. $e' = [e \ \& \ \{\text{Rozália} \in \omega\}]$
 a'. Rozália tévedt el. $e' = [e \ \& \ \{\{\text{Rozália} = \omega\}\}]$
 b. Ki tévedt el? $e = [\text{eltévedt}(\omega), \ \omega \subseteq \{\text{Hugó, Leó, Nóri, Rozália}\}] \ \& \ \kappa(\omega)$
 b'. Melyik lány tévedt el? $e = [\text{eltévedt}(\omega), \ \omega \subseteq \{\text{Nóri, Rozália}\}] \ \& \ \kappa(\omega)$
 c. Hugó vagy Rozália tévedt el? $e = [\text{eltévedt}(\omega), \ \omega \subseteq \{\text{Hugó, Rozália}\}] \ \& \ \kappa(\omega)$
 c'. Rozália tévedt el? $e = [\text{eltévedt}(\omega), \ \omega \subseteq \{\text{Rozália}\}] \ \& \ \kappa(\omega)$
- (9) a. Valaki eltévedt? $e = [\text{eltévedt}(\omega), \ \omega \subseteq \{\text{Hugó, Leó, Nóri, Rozália}\}] \ \& \ \kappa(e)$
 a'. Valamelyik lány eltévedt? $e = [\text{eltévedt}(\omega), \ \omega \subseteq \{\text{Nóri, Rozália}\}] \ \& \ \kappa(e)$

A kiegészítendő (8b–b') kérdések csupán annyiban különböznek az eldöntendő (9a–a') kérdésektől, hogy nemcsak a tartalmas szavakból „összeolvasható” *e* információt – [egy kontextuálisan ismerhető halmaz valamely ω részhalmazának tagjai eltévedtek] – helyezik a kérdő intenzionális profilba, hanem a beszélői figyelmet formalizáló κ kurzort (Alberti 2011) ráirányítják az azonosító fókuszban álló referensre – ami maga az ω . A kérdőprofil eleve azt jelöli meg összérdekként, hogy *e* helyett egy „értékesebb” *e'* információ szerepeljen a válaszban. Ezért a (9a–a') eldöntendő kérdésekre is az *e* igazságértékét nyújtó „korrekt” (9c) választ preferált kiegészíteni a (8a) vagy (8a') információval. Ugyanez a (8a–a') típusú additív válasz a kiegészítendő kérdések esetében nemcsak preferált, de egyenesen kötelező, amennyiben a kurzornak (az adott esetben) azt a funkciót tulajdonítjuk, hogy az általa kijelölt referensről kell új információt közölni; a lakonikus (9b) tehát ez esetben már elfogadhatatlan. A (9c–c') pontokban azt szemléltetjük, hogy a kurzorérték mindig az a referens, amelyre a kiegészítendő kérdés vonatkozik, amely ponton tehát a kérdező információbővülést vár el.

- (9) b. Igen. e
 c. Ki ajándékozott meg valakit? $e = [\text{megajándékozott}(x, y)] \ \& \ \kappa(x)$
 c'. Kit ajándékozott meg valaki? $e = [\text{megajándékozott}(x, y)] \ \& \ \kappa(y)$

A fenti (8c–c') kérdéstípus éppen a Biezma–Butt–Jabeen (2018) által leírt *kya*-kérdés, ami látszólagos eldöntendő karaktere ellenére inkább kiegészítendő kérdésként funkcionál: az azonosító-fókuszban álló kifejezés a szóba jöhető halmazát adja meg, amihez képest kiegészítő választ vár a kérdező (ezért jó a (8a) vagy (8a') válasz). A (8c–c')-ben közölt kurzorértékekkel adekvát módon le tudjuk írni ezt a helyzetet.

A (9d–d') példák kapcsán annak jelentőségét kívánjuk megvilágítani, hogy a *NEALIS*-ben a 3.1. szakaszban javasolt kérdőprofil konkrét beszélői és hallgatói információállapotok kontextusában specifikálódik.

- (9) d. Ja, eltévedt valaki... e
 d'. Eltévedt (például) egy erdélyi cserediák. $e' = [e \ \& \ [x \in \omega] \ \& \ [\text{erdélyi}(x)] \ \& \ [\text{cserediák}(x)]]$

Amit a profil előír: a válaszadó igaznak gondolt információt nyújtson, és mérlegelje, hogy a kérdező milyen *e'* információt remél, nagy valószínűséggel saját érdekében, vagy milyen más érdeket szolgálhat a válaszadás.

Mint Oishi (2016) említése kapcsán már szóba került, a beszélő a maga tényleges információállapotával elkülönül a „feladótól” mint választott szereptől. A válaszadó dönthet úgy, hogy saját érdekét szolgálja ($R=\{i\}$), ami történetesen lehet az, hogy nem ad érdemi információt. A (8b) kérdésre a (9d) válasz ezt a stratégiát példázza. Amennyiben a válaszadó a kérdező érdekét próbálja kiszolgálni ($R=\{u\}$), akkor fel kell mérnie (mentalizálva a másikat), hogy a (8a) válasz alternatívájaként nem hasznosabb-e a (9d'). Azon múlik, hogy a kérdező ismeri-e Rozáliát. Ha igen, akkor a (8a) az értékesebb válasz, mert a felfrissült információállapotban mindaz az információ a hallgató rendelkezésére fog állni az „eltévedőről”, amit korábban tudott Rozáliáról. Egyébként viszont egy pusztán névvel többet érhet az „eltévedő” státuszának és származásának felfedése.

A döntés, hogy információs vagy azonosító fókusz (8a/a') válasszon-e a válaszadó például a (8b) kérdésre, nyilván szintén a két információállapot tartalma alapján elemezhető. Kérdőprofilunk végső soron Grice (1975) minőségi és mennyiségi maximáját formalizálva néhány esetre triviális specifikációt nyújt. Ha a válaszadó mindenkiről pontosan tudja, hogy eltévedt-e, vagy sem, akkor az általa adható legértékesebb információ a (8a'), amennyiben persze igaz. Ha viszont sokakról nem tud biztosat, és/vagy Rozáliáról viszont tudja, hogy fontosabb a kérdezőnek, mint a többiek, akkor a (8a) az ideális válasz (még ha néhány más eltévedőről is tud). Általános megoldóképlettel jelenleg nem szolgálhatunk, de az nyilvánvaló, hogy a két információállapot tartalmi jellemzőinek figyelembe vétele szükséges feltétele a döntésnek. Az a 2.2. szakasz végén szereplő észrevétel, miszerint az információs fókuszos válasz csak „pragmatikai átértékelés” után (és árán) fogadható el, a következőképpen magyarázható meg. A kérdező konvencionizált elvárása a legértékesebb, tehát kimerítő válaszra irányul. Aki nem ilyen választ ad, az a nyelvi forma szerinti címzett szerepet nem kifogástalanul játssza el (miközben lehet, hogy a valós kérdezői érdeket éppen így szolgálta leginkább); ezt lehet expliciten jelezni a *például* diskurzusjelölővel (vagy sajátos, hezitáló hangsúllyal).

Végül a (9e) azt szemlélteti, hogy a teljesnek ható (8a') válasznál is adható „még értékesebb”. Az élethosszigan épített hallgatói információs hálózat tovább gazdagodik, ha az eltévedés potenciális okai is szóba kerülnek, túlmenően az eltévedőket az el nem tévedőktől elkülönítő részalmazviszonyokon.

(9) e. A másnaposan versenyző Rozália tévedt el.

$e' = [e \ \& \ \{[Rozália]=\omega\} \ \& \ [másnapos(R)] \ \& \ \dots]$

Az alapul vett Maleczki-tanulmányok dinamikus szemantikai megközelítése egy kontextuálisan ismerhető halmaz valamely részalmazának azonosításában határozza meg a kiegészítendő kérdések „megfejtését”. A *miért*-es (10a) és a kezdeményező (11a) kérdések azonban nyitottak az iménti értelemben, így esetükben az eddigi megoldás önmagában elégtelen. Ahogyan azonban „pragmatikaivá” terjesztettük ki a dinamikus szemantikai kiindulópontot, a kontextuális zártsgot nem használtuk fel szükséges feltételként (csupán olyan tartalomként, ami befolyásolja az ideális válasz azonosítását). Ehelyett abból indultunk ki, hogy a kommunikáló felek élethosszigan épülő diskurzusrepresentációs struktúrájukkal (Alberti 2000) vesznek részt az adott társalgásban, és a kérdéssel egy ilyen struktúra megfelelő szegmensébe kér bepillantást a kérdező. A kulcskérdés tehát az, hogy milyen is ez

a struktúra. A válasz döntő eleme pedig a Szegmentált DRT (Asher–Lascarides 2003) retorikai relációiban rejlik. Terjedelmi okokból ehelyütt egyetlen illusztrációt nyújthatunk a lényeg megértetése végett: tegyük fel, hogy a (10b–b') egyetlen megnyilatkozásként hangzik el egy beszélő szájából.

- (10) a. Miért bög a kisfiú? e
 b. A kisfiú elbőgte magát. e
 b'. A nővére pofon vágta. e'

Kötőszó nélkül ugyan némileg furcsa magyarul a (10b–b') szöveg, de az SDRT-s szerzők fő mondanivalóját azért ki lehet hámozni belőle: kontextus nélkül e szöveg kétértelmű. A (10b') értelmezhető egyrészt a (10b) okaként, amit például a *mivel* vagy *ugyanis* kötőelemekkel explicitté is tehetünk. Másrészt értelmezhető következményként is, amit például így tehetünk explicitté: *A nővére erre pofon vágta*. A tanulság: egy elhangzó mondatnak mindenképpen legitimálnia kell egy szövegen belül oly módon, hogy e' propozicionális tartalma valamilyen retorikai relációval hozzákapcsolódik egy megelőző e propozicionális tartalomhoz. Ezt a relációt gyakran specifikáljuk is kötőszavakkal vagy más explicit kötőelemekkel, de ezek hiányában is általában szükséges a retorikai lekötöttség. A (10b–b') tartalma nem pusztán e&e' – ahogyan azt az elemi logika megadná. E képlettel nem is lehetne számot adni a kétértelműségről. Hanem az egyes olvasatokhoz egy tér-, idő- és eseményreferenseket is tartalmazó komplex diskurzusreprezentációs struktúra (DRS) tartozik.

Anélkül is nyilvánvaló, hogy belemennénk a technikai részletekbe, hogy egy beszédrésztvevő információállapota, mint élethosszigliani DRS, számos eseményreferenst eleve oksági / következményi relációban tartalmaz. A (10a)-beli *miért*-kérdésre egy megfelelő információállapotú hallgató közvetlenül „kiválaszthatja” a (10b') választ. Bonyolultabb esetben akkommodációs lépésekkel gazdagíthatja olyanná az információállapotát, hogy abból kiválasztható legyen valamilyen válasz. A megfelelő mechanizmusok és a válaszok adekvátsági kritériumainak a feltárása természetesen jövőbeli kutatásokat igényel.

Ami a kezdeményező kérdéstípust illeti (11a), közvetlen megoldást nyújt az iménti alapgondolat, miszerint a kommunikáló felek élethossziglian épülő DRS-ájukkal vesznek részt az adott társalgásban, és a kérdezővel egy ilyen struktúra megfelelő szegmensébe kér bepillantást a kérdező.

- (11) a. Mi a helyzet? e
 b. Téged vártunk!

A kezdeményező kérdés esetében a „megfelelő szegmens” az éppen aktuális figyelmi jelenethez kapcsolódó, tehát kurzor által kijelölt eventualitás lehet. A (11b) jó válasz egy szobába belépő kérdező számára, aki feszült csöndben ülő, türelmetlenül rá váró embereket talál ott. Számtalan módon lehetne jellemezni az adott szituációt, de a válaszadó azt a gondolatot böki ki, ami éppen foglalkoztatja – és ez nyilván adekvát válasz. Természetesen ez a kérdéskör is alapos jövőbeli kutatásra szorul, valamint az is, hogy milyen további típusai vannak a fenti értelemben nyitott-nak nevezhető kérdéseknek.

5. Összegzés

A 4. szakasz végén vizsgált kérdés–válasz-alternatívák közös tanulsága, hogy Macezki (2006; 2007) a lehetséges világokra alapozott (1)-beli megoldása (l. 2.1.) jó kiindulópontot ad bizonyos objektív részalmazviszonyok feltárásával, de teljesebb, életszerűbb megoldást a kommunikáló felek tudásának/vélekedésének, vágyainak/érdekeinek és szándékainak az elemzése nyújt. A (3.1. szakaszban felvázolt, majd 3.2.-ben illusztrált) \Re ALIS formális pragmaszemantikai elmélet innovációja az, hogy ezen elemzési szempontok egytől egyig egységesen potenciálisvilágmodellbeli igazságértékelésként formalizálhatóak – új értelmezést adva az intenziófüggvénynek mint alternatív világmodelleken „végigvonuló” értékelésnek (elkerülve a 2.3.-ban felvázolt metaelméleti gondokat). Megoldási javaslatunk vonzó eleme, hogy a kiegészítendő kérdés intenzionális profilja azonosnak bizonyul az eldöntendővel; a különbségek a \Re ALIS ontológiájában kézenfekvően adódó kurzorbeállításnak tulajdoníthatóak (l. 4. szakasz és 2.2.). Megközelítésünk másik előnye, hogy a nyitott/kezdeményező kérdésekre is kiterjeszthető a megoldásunk, annak köszönhetően, hogy a kommunikáló felek élethosszigan épülő diskurzusreprezentációs struktúrájukkal vesznek részt az adott társalgásban: mind információállapotukat, mind a más elméletekben (pl. Farkas–Roelofsens 2017) alapul vett közös tudást (common ground) e struktúrák biztosítják.

Hivatkozások

- Alberti, Gábor 2000. Lifelong discourse representation structures. *Gothenburg Papers in Computational Linguistics* 00–5:13–20.
- Alberti Gábor 2011. *\Re ALIS. Interpretálók a világban, világok az interpretálóban.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Alberti Gábor 2012. Where are possible worlds? II. Pegs, DRSSs, worldlets and reification. In Alberti Gábor – Farkas Judit – Kleiber Judit (szerk.) *Vonzásban és változásban.* Pécs: PTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája. 308–323.
- Alberti, Gábor – Mónika Dóla – Eszter Kárpáti – Judit Kleiber – Anna Szeteli – Anita Viszket 2019. Towards a cognitively viable linguistic representation. *Argumentum* 15:62–80.
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2012. Where are possible worlds? (arguments for \Re ALIS). *Acta Linguistica Hungarica* 59/1–2:3–26. doi:10.1556/ALing.59.2012.1-2.1.
- Alberti, Gábor – Judit Kleiber 2014. \Re ALIS. Discourse representation with a radically new ontology. In Ludmila Veselovská – Markéta Janebová (szerk.) *Complex Visibles Out There. Proceedings of the Olomouc Linguistics Colloquium 2014: Language Use and Linguistic Structure.* (Olomouc Modern Language Monographs 4) Olomouc: Palacký University. 513–528.
- Alberti, Gábor – László Nóthig 2015. \Re ALIS2.1: The implementation of generalized intensional truth valuation and expositive speech acts in on-going discourse. *International Journal on Advances in Intelligent Systems* 8/1–2:85–106.
- Alberti Gábor – Szeteli Anna 2018. \Re ALIS: a mi kölcsönös és élethossziganli tudásunk. *Iskolakultúra* 28/5–6:3–14. doi:10.17543/ISKKULT.2018.5-6.3.

- Andor, József 2011. Reflections on Speech Act Theory: An Interview with John R. Searle. *International Review of Pragmatics* 3/1:113–134. doi:10.1163/187731011X563755.
- Asher, Nicholas – Alex Lascarides 2003. *Logics of Conversation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balogh, Kata 2009. *Theme with Variations. A Context-based Analysis of Focus*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Biezma, María – Miriam Butt – Farhat Jabeen 2018. Polar Questions vs. *Kya* Questions in Hindi/Urdu. Előadás. 41st GLOW Conference 2018. 04. 11–14. Budapest.
- Cantarini, Sibilla – Werner Abraham – Elisabeth Leiss (szerk.) 2014. *Certainty-uncertainty – and the Attitudinal Space in Between*. (Studies in Language Companion Series 165) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Chomsky, Noam 2013. Problems of projection. *Lingua* 130:33–49. doi:10.1016/j.lingua.2012.12.003.
- Condoravdi, Cleo – Sven Lauer 2012. Imperatives: Meaning and illocutionary force. In Christopher Piñón (szerk.) *Empirical Issues in Syntax and Semantics 9*. Paris: CSSP. 37–58.
- Dowty, David R. – Robert E. Wall – Stanley Peters 1981. *Introduction to Montague Semantics*. (Studies in Linguistics and Philosophy 11) Dordrecht: Reidel.
- É. Kiss, Katalin 1998. Identificational focus versus information focus. *Language* 74/2:245–273. doi:10.2307/417867.
- Farkas, Donka F. – Floris Roelofsen 2017. Division of labor in the interpretation of declaratives and interrogatives. *Journal of Semantics* 34/2:237–289. doi:10.1093/jos/ffw012.
- Grice, H. Paul 1975. Logic and conversation. In Peter Cole – Jerry L. Morgan (szerk.) *Syntax and Semantics Vol. 3. Speech Acts*. New York: Academic Press. 41–58.
- Kálmán, László 1990. Deferred information: The semantics of commitment. In László Kálmán – László Pólos (szerk.) *Papers from the Second Symposium on Logic and Language*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 125–157.
- Kamp, Hans 1981. A theory of truth and semantic representation. In Jeroen A. G. Groenendijk – Theo M. V. Janssen – Martin B. J. Stokhof (szerk.) *Formal Methods in the Study of Language*. Amsterdam: Mathematisch Centrum. 277–322.
- Kamp, Hans – Josef van Genabith – Uwe Reyle 2011. Discourse representation theory. In Dov M. Gabbay – Franz Guenther (szerk.) *Handbook of Philosophical Logic: Volume 15*. 2. kiad. Berlin: Springer. 125–394.
- Kárpáti Eszter – Szeteli Anna 2018. *Parancsolsz?* Mondattípus, illokúciós aktus, perlokúciós hatás. Előadás. Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban 2018. 04. 27. Szeged, SZTE.
- Kleiber, Judit 2018. Similar intentions with different underlying wishes: Intensional profiles of imperatives in Hungarian. *Jezikoslovlje* 19/3:365–391.

- Langacker, Ronald W. 2017. Evidentiality in Cognitive Grammar. In Juana I. Marín Arrese – Gerda Haßler – Marta Carretero (szerk.) *Evidentiality Revisited. Cognitive Grammar, Functional and Discourse-Pragmatic Perspectives*. (Pragmatics & Beyond New Series 271) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 13–55. doi:10.1075/pbns.271.02lan.
- Lauer, Sven 2013. *Towards a Dynamic Pragmatics*. PhD disszertáció. Stanford: Stanford University.
- Maier, Emar 2016. Attitudes and mental files in Discourse Representation Theory. *Review of Philosophy and Psychology* 7/2:473–490. doi:10.1007/s13164-015-0296-6.
- Maleczki Márta 2006. Kérdések és válaszok a fókusz szemantikájáról. In Kálmán László (szerk.) *KB 120. A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 60) Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, Tinta Könyvkiadó. 37–48.
- Maleczki Márta 2007. Szemantika: Szerkezetek jelentése. In Alberti Gábor – Fóris Ágota (szerk.) *A mai magyar formális nyelvtudomány műhelyei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 124–138.
- Maleczki Márta 2016. Van-e a nyelveknek logikája? In Kas Bence (szerk.) *„Szavad ne feledd!” Tanulmányok Bánréti Zoltán tiszteletére*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 29–37.
- Nuyts, Jan 2017. Evidentiality reconsidered. In Juana I. Marín Arrese – Gerda Haßler – Marta Carretero (szerk.) *Evidentiality Revisited. Cognitive Grammar, Functional and Discourse-Pragmatic Perspectives*. (Pragmatics & Beyond New Series 271) Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 57–83. doi:10.1075/pbns.271.03nuy.
- Oishi, Etsuko 2016. Austin’s Speech Acts and Mey’s Pragmemes. In Keith Allan – Alessandro Capone – Istvan Kecskes (szerk.) *Pragmemes and Theories of Language Use*. (Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology) Berlin: Springer. 335–350.
- Pollard, Carl 2007. Hyperintensions. Előadás. 19th European Summer School in Logic, Language and Information. Trinity College, Dublin. https://www.scss.tcd.ie/conferences/essli2007/content/CD_Content/content/id28/id28.pdf.
- Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. 1979. *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, John R. – Daniel Vanderveken 1985. *Foundations of Illocutionary Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szeteli Anna – Alberti Gábor – Kleiber Judit – Kárpáti Eszter 2018. Lehetséges lehetséges világaink. Előadás. Újdonságok a szemantikai és pragmatikai kutatásokban 2018. 04. 27. Szeged, SZTE.
- Szeteli, Anna – Mónika Dóla – Gábor Alberti 2019. Pragmasemantic analysis of the Hungarian inferential-evidential expression *szerint*. In Ewa Willim (szerk.) *Proceedings of SinFonJA11*. Krakow.

Wimmer, Heinz – Josef Perner 1983. Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition* 13/1:103–128. doi:10.1016/0010-0277(83)90004-5.

A szerzőkről

Alberti Gábor (DSc) egyetemi tanár a Pécsi Tudományegyetemen, ahol a Nyelvtudományi Tanszéket és a Nyelvtudományi Doktori Iskolát, valamint a NYELVIS Elméleti, Számítógépes és Kognitív Nyelvészeti Kutatócsoportot vezeti, amelynek valamennyi szerzőtárs a tagja. *Dóla Mónika* (PhD), *Kárpáti Eszter* (dr. habil.), *Kleiber Judit* (dr. habil.) és *Viszket Anita* (PhD) egyetemi adjunktusok ugyanezen a tanszéken, *Szeteli Anna* pedig pragmatikai témakörben OTDK-díjas biológia–német szakos hallgató. Alberti és Kleiber a logikai alapú formális pragmaszemantikai megközelítések kutatója, Kárpáti a klasszikus pragmatika és a szövegtan szakembere, Dóla konstrukciós és funkcionális megközelítésekben dolgozik, Viszket pedig a pragmatikai deficitet kutatja.

Elérhetőségek: {alberti.gabor, dola.monika, kleiber.judit, viszket.anita}@pte.hu, {karpati.eszter2, anna.szeteli}@gmail.com